

Coloquio con José Benito Rodríguez Álvarez, “Tito, O Chirro”, e Xosé Lois Vilar

Moderador: Gonzalo Navaza

Participantes: José Benito Rodríguez Álvarez, “Tito, O Chirro”; Xosé Lois Vilar;
Fernando Cabeza; Helena Domínguez; Lucía López Lires; Pilar López Vilas

Fernando Cabeza

Para o señor Tito: explicaches *volanta*, o nome desa rede, a etimoloxía, o que quería dicir. Pode repetir?

José Benito Rodríguez Álvarez, “Tito, O Chirro”

A *volanta* chámase por iso, porque a rede voaba.

Fernando Cabeza

Voaba polo mar.

José Benito Rodríguez Álvarez, “Tito, O Chirro”

Trasladábase. O que comentei antes. Co mal tempo, ao non poder recollela, o normal é que levantases ao día seguinte. Metíase o mal tempo, había que ir a remo e a vela, non se podía saír. Ou incluso, aínda que houbera bo tempo, había mar de fondo e non podíamos saír do porto grande. Entón iso quedaba no mar, e o aparello, a cortiza, tiraba moito; usaba unhas cortizas de 30 cm de diámetro. O aparello “traballaba” moito, e agora perdía unha pedra, mañá perdía outra, logo outra... chegaba un momento que tiña máis forza a flotación que o propio peso que lle quedaba. Entón coa forza da corrente “voaba”. Os vellos dicían que voaba, ou sexa trasladábase, levábaa a corrente. De aí vén a palabra *volanta*.

Fernando Cabeza

Moi crible. Recordo que houbera un accidente automobilístico, que caera un autobús portugués ao río Douro, e que os cadáveres despois apareceran por riba de Corrubedo; entón coincide moito co teu.

Xosé Lois Vilar

Cando caeu aquel autobús na ponte do río Douro, ao día seguinte estaban os asentos do autobús e os mortos alá polo norte.

José Benito Rodríguez Álvarez, “Tito, O Chirro”

Eu tentei demostrar que non era como dicía o periodista. Dicía que había unha auga que saía do río, auga doce, e levaba os cadáveres aí. Os cadáveres só os poden levar para o norte se hai correntes do sur. E nós sabemos, que coñecemos o terreo da Guarda e coñecemos a costa, que iso é imposible.

Por que aparecían os cadáveres na ría? Fíxense que nunca apareceron cadáveres no verán, sempre apareceron de inverno; nos meses de outubro en adiante ata maio, ou marzo, que é cando as correntes teñen forza na costa. Por que razón? Porque imperan os ventos de barlovento, os ventos de norte, durante os outros meses anteriores. Entón ese autobús cando caeu, era inverno ou primavera, entón si. Imperan as correntes do sur e levan moita velocidade.

Logo hai que contar coas devalantes das rías. A devalante e a enchente importan moito. Se un cadáver está fronte á ría de Vigo, que vén polo fondo, e nese momento hai unha devalante, ese cadáver non vai entrar nunca dentro, porque ten máis forza a augación que sae da ría para fóra. Entón aí non entra e volve seguir. Depende, se no momento de pasar por outra ría, na de Muros ou na de Vilagarcía, se hai unha enchente —chamámoslle nós unha devalante— o cadáver vai para dentro.¹ E logo hai enseadas, que xa hai revesas, hai correntes contrarias... iso xa son pequenos procesos que fai a corrente dentro dunha ría. Pero as correntes son exactas.

Eu tan pronto como o lin no periódico, xa fixen unha crítica na casa. Púxeno clariño: só pode entrar un cadáver nas rías nosas con vento de inverno. De norte non entra, non hai tal corrente por baixo. Iso sabémolo nós os primeiros, que somos os que andamos coas redes.

A cousa que máis ensina no mundo o fondo mariño é a rede. Sitios que non coñeciamos, anacos de pedra que iamos levantando no limpo. “Papá, onde largamos?”, “Largamos no limpo”. E logo iamos levantando: unha *cabra roja*!² unha *cabra roja* non vén no limpo! Aquí hai unha pedra! Inmediatamente

1 O relator quixo dicir que a devalante —a baixada da marea— non permite entrar os cadáveres nas rías; mentres que durante a enchente —a subida da marea— si poden entrar.

2 Peixe mariño da familia dos escorpénidos, escarapote.

mandaba botar unha baliza, porque iso non estaba marcado. Entón marcábamola, porque alí había pedra, e xa pescabamos. Coñecemos a costa como a palma da man. A corrente notámola nos nosos propios brazos, porque as redes tiñamos que levantalas á man.

Entón non había tal aguonorte,³ para que levase o cadáver ao norte. Había aguonorte pero de inverno. De norte, non. A proba é iso, que é a que lle demostrou eu alí. Ningún cadáver entrou de maio en adiante —pode ser un mes máis— nin de outubro ou de agosto para atrás. Por que? Porque imperan as correntes de barlovento, imperan as correntes do norte, porque temos máis días de vento norte que de vento sur. Como dixen antes, as correntes que están de 70 a 80 metros para a terra son gobernadas polos ventos. E de 80 ou 100 metros para fóra ata o cantil, quen gobernan son as correntes oceánicas por abaixo. Falamos de por abaixo. Porque incluso en douscentos metros pode haber tres clases de correntes, como temperaturas igual.

Agora sabemos, que temos os equipos satelitarios, que nolo demostran, e collemos máis peixe, claro; por exemplo o peixe espada, que traballa coas temperaturas. Iso sabémolo agora, pero antes non. Demostra que pode haber unha cantidade de láminas que levan temperaturas, correntes e contracorrentes. Iso xa nolo dá un equipo satelitario; eu xa traballei con eles, xa sei como é. Pero claro, iso no medio do mar onde hai miles de metros, tres mil metros, catro mil metros, e buscamos as roturas térmicas e todo iso. Pero na costa non, na costa quen manda, nunha certa cala —chamámoslle *cala* a unha certa altura—, son as correntes do vento, dunha certa altura para a terra. E dunha certa altura para o oeste —a costa é norte-sur— mandan as correntes oceánicas.

Esa é a pregunta que quería saber vostede?

Gonzalo Navaza

Aproveitando que comentou algo de Vila Praia de Âncora —non sei se saben os guardeses, Xosé Lois sei que o sabe—, desde unha investigación da doutora Rego, un libro titulado *De Gontinhães a Vila Praia de Âncora*,⁴ hoxe sabemos que toda a actividade pesqueira desde o Miño ata Viana do Castelo foi introducida por galegos, fundamentalmente xente procedente da Guarda.

3 “Auga ó norte”.

4 Rego, Aurora (2013). *De Santa Marinha de Gontinhães a Vila Praia de Âncora (1624-1924): demografia, sociedade e familia*. Tese de doutoramento. Universidade do Minho. <http://hdl.handle.net/1822/23728>

José Benito Rodríguez Álvarez, “Tito, O Chirro”

No 1824. O primeiro asentamento que se fixo.

Gonzalo Navaza

Sobre todo. Especialmente a maior migración foron os liberais fuxidos da represión no remate do trienio liberal.

José Benito Rodríguez Álvarez, “Tito, O Chirro”

Non había Vila de Âncora; era Santa María de Guitiñáns⁵ que estaba a quilómetro e medio terra dentro. Eles só viñan buscar o argazo e mais o patexo para levar para os campos.

Gonzalo Navaza

Lembrei isto co do peixe espada, porque eles teñen Vila Praia de Âncora como capital do *espadarte*, que lle chaman eles.

José Benito Rodríguez Álvarez, “Tito, O Chirro”

O *espadarte* é o peixe espada.

Gonzalo Navaza

Iso ten unha consecuencia onomástica, da onomástica persoal, a antroponimia: o apelido *Afonso* era probablemente o apelido máis común da diocese tudense, que, como se sabe, ata final da Idade Media chegaba á desembocadura do río Lima, ata que se creou a diocese de Viana do Castelo.

José Benito Rodríguez Álvarez, “Tito, O Chirro”

En Vila Praia de Âncora o apelido máis importante, que foi o primeiro que se asentou é *Verde*.

Gonzalo Navaza

Hai un apelido que orixinariamente era *Afonso* que foi castelanizado (en *Alonso*) en Turonio, é dicir, o territorio do norte do Miño da diocese tudense. E agora tamén o hai no que chaman os portugueses distrito do Minho, porque eses *Alonso* que hai agora nesa área son de orixe guardesa, todos veñen da Guarda.

5 *Santa Marinha de Gontinhães* era a antiga freguesía. En 1924 cambiouse o nome e déuselle á localidade onde estaba a sede da parroquia a categoría de vila co nome de *Vila Praia de Âncora*.

José Benito Rodríguez Álvarez, “Tito, O Chirro”

Castro, Alonso, Verde e hai outro apelido máis. Son cinco apelidos.

Helena Domínguez

Ola, Tito. Quería preguntarche dúas cousas, unha é de toponimia: mencionaches *O Mar Novo*, non sei se podías explicar a que lle chamades *O Mar Novo*.

José Benito Rodríguez Álvarez, “Tito, O Chirro”

O Mar Novo para os nosos antergos era o noroeste do Petón. O Petón é a punta norte da Nosa Serra; quedaba aí, na braza cento trinta, cento cincuenta. Foi cando empezaron a proba no Cantil os volanteiros, porque primeiro lles daba medo, claro.

Largar e levantar o aparello no mar en tanta profundidade á man era moi problemático. Con quince ou dezaseis homes cunha pouca de corrente facíase imposible levantar aí o aparello. Son moitos centos de quilos de potencia; chegaban rebentados. Logo igual chegaban á baliza, viñan remando oito horas, e quedábanlles outras oito horas, se non había vento, a remar para terra tamén. Ou máis, porque era a golpe de remo e vela. Viñan ao cabo de oito horas remando e logo inda tiñan que estar todo o día levantando redes, chegaban desfeitos. Entón dáballes algo de respecto. Ata que despois se foron decidindo, segundo comentaban os nosos vellos. Fóronse decidindo e chamáronlle [á zona] *O Mar Novo*. Porque antes só traballaban arredor da serra, non botaban nunca na pedra. Sempre trataban de botar no limpo. Pero arredor, polo beirado de fóra e o beirado de terra.

Helena Domínguez

Entón é *Novo* porque era un novo sitio de pesca.

José Benito Rodríguez Álvarez, “Tito, O Chirro”

Correcto, exactamente. Pero logo foi frustrado porque veu a primeira guerra mundial e empezaron a minar os portos do norte, e tal. E os belgas e ingleses foron os primeiros barcos de arrastre que chegaron; os barcos de vapor, esnaquizábanlles as redes. E aí veu xa a decadencia dos barcos volanteiros.

Como era económico aparelaron o angarelleiro, que era catro metros menor, menos xente, máis económico, pero ese barco durou pouco, traballou pouco a volanta, traballou ata o 1916 ou 1920. Quen aguantou un pouco máis foi

o molleiro, o pequeno, que chegou ata o 1930 e logo xa tamén desapareceu. En 1930 a emigración xa foi para América, porque era imposible traballar no limpo coas redes, xa empezou o arrastre a nosa flota, a española tamén —e naquela non había millas, non había nada acoutado, traballaban por onde querían.

Dise que os barcos ingleses viñeron antes para acá pola información que tiñan os barcos que viñan buscar o sal a Aveiro, que, co rumbo que daba para norte, pasaban polo medio da flota portuguesa e española; porque nós temos que contar coa flota de Póvoa de Varzim e Viana, que tiñan o mesmo barco ca nós. Eles chámanlle *lanha do alto* e nós *volanteiro*. *Lanha do alto* ou *lanha da pescada*. Entón o rumbo dáballes a pasar polo medio deles. Viñan cargar o sal para o servizo de Inglaterra. Claro, eses países non tiñan sal. Antes a información que había era nas tabernas. Seguramente falaron que había moito peixe, non porque collesen moita pescada senón pola cantidade doutros peixes variados que viñan. Viñan case toda clase de tiburóns: marraxos, quenllas, almofases, litáns, viseras, canexas, melcas... como mínimo oito ou dez clases de tiburóns. Despois raías; outros peixes que son moi malos de zafar das redes, que aí atrás botaron na televisión que teñen unhas antenas, unhas anteniñas así [fai un xesto cos dedos]; o buzo que ten un ollo moi grande, que é peixe branco moi bo... Eu penso que daquela había vinte ou trinta clases de peixe que podía vir. Porque nós aínda fomos traballar a eses cantís coas volantas, no 1965 ou así, e viña moita cantidade de peixe: palometa negra, palometa encarnada, buzos, outros peixes raros, viña moito peixe.

Helena Domínguez

Outra pregunta sobre etnografía mariñeira. Ti asistiches a algún tipo de canto? Cantábase mentres se lanzaban as redes? Había cantos específicos do traballo no barco?

José Benito Rodríguez Álvarez, “Tito, O Chirro”

Si.

Helena Domínguez

Cancións específicas do traballo? Eran cancións de traballo que acompañaban o lance das redes?

José Benito Rodríguez Álvarez, “Tito, O Chirro”

Non, do traballo non; calquera canción popular se botaba.

Helena Domínguez

Pero todos xuntos cantando mentres traballabades?

José Benito Rodríguez Álvarez “Tito, O Chirro”

Home, non; todos ao mesmo tempo non. Cantaban os de popa, chamabámoslle a *pana*, da ponte para atrás, cando se abre o aparello; había catro homes alí e os catro estaban: “Oe, mira que cantarola levan os de popa!”. E logo outras veces os de proa estaban virando a rede e estaban cantando e os outros calados, segundo como, se tiñan moito traballo os de proa, zafar o peixe, pois tiñan que atender, porque o patrón che botaba un berro: “Oe, coidado, que rompe a malla” ou tal. “Non estragues o peixe”, e os de popa: “Oe, deixade de cantar e espelide, que hai moita rede aquí no costado e hai que abrila!”, e tal. Entón o patrón non nos deixaba. Pero normalmente si.

Lucía López Lires

Chamoume moito a atención a *rosegha*, que lle chaman tamén *rosegha*; eu chámolle *raposa* ou *ghanchorra*. Decía que era de piñeiro cunhas gallas para coller o aparello. Agora témolas de aceiro tamén coas mesmas gallas dobradas, e moitas veces rastréxase en pedra para coller nasas ou para coller aparellos que están calados en zona ilegal ou no descanso semanal ou así. Cando temos que rastrexar para coller aparellos como rascos que están moi profundos e encontramos cunha pedra, nós que temos halador para virar, non me podo imaxinar a forza que tiñan que facer para recuperar esas... Cantas perdían ao ano?

José Benito Rodríguez Álvarez, “Tito, O Chirro”

Imaxina! Pois iso era a brazo todo, á man. E logo que collesen, oito ou dez horas de remo.

Lucía López Lires

É que agora veñen ás veces coas gaias dobradas e son de aceiro; cando enganchas, paréceme imposible!

José Benito Rodríguez Álvarez, “Tito, O Chirro”

Eu ás veces ando de patrón no volanteiro. Chego a bordo, pois saímos con xente a viaxar por aí e tal, e, como mariñeiro, vénme o recordo de como farían iso eses homes, como levarían a vela neste momento que vou eu: “Parece que levo a escota moi apertada ou moi longa e tal”. Que farían eles nese momento? Vénche esa memoria. Como puideron subsistir esa xente aquí?; onde poñían o peixe?; tiñan que levar sal, tiñan que levar peixe, tiñan que levar as cousas deles, o abrigo, a roupa de augas, as redes; como facían para largar dous bancos movibles?; largarían atrás? largarían coa vela? Como largarían? Un montón de miles de preguntas que me fago. Admítoallo porque é a realidade; meus avós andaron neses barcos e admítoo como realidade. Como mariñeiro, fáiseme case imposible.

Lucía López Lires

É que nos temos sonda, temos *plotter*, sabes se é limpo, se é pedra, se é..., e vas coa *ghanchorra* na man e é imposible que non enganche nunha pedra...

José Benito Rodríguez Álvarez, “Tito, O Chirro”

Aínda un compañeiro voso, o que está no instituto, anda nun barco destes. Chamoume por teléfono que tiña unha discusión cos compañeiros... Pablo! Coñeces a Pablo? Creo que estivo de director no Instituto de Oceanografía.

Xosé Lois Vilar

Pablo Carrera, director do Museo do Mar.

José Benito Rodríguez Álvarez, “Tito, O Chirro”

Exactamente. Chamoume preguntando:

—Oe, que teño discusións aquí cos compañeiros. Onde está a laxa esa?

—Que laxa? Aquí non hai laxa ningunha.

—Si, si. Hai unha laxa que está entre o beirado de terra e o cantil.

—Non, non. Iso chámase *A Nosa Serra*.

—Ah!! Ves, como sabía que había outro nome!

Ou sexa, un científico e non sabía o nome que tiña a pedra. Nin el nin os compañeiros. Inda tes outra máis: o rego que está polo sur entre *A Pedra de España* e o secallón de Viana, *A Pedra de Viana* xa, que logo hai un monte no

medio desa pedra, hai un monte grande que lle chaman *O Noso Secallón*; ese rego que hai entre unha pedra e outra chámase *O Rego das Bruxas*. Ese nome puxéronllo os de Marín; os barcos de arrastre de Marín foron os que lle puxeron *A Serra das Bruxas* e *O Rego das Bruxas*. Pois el, un científico, entre eles discutían o nome, non sabían cal era o nome da pedra. A pedra esa, toda a vida, a todos os niveis, se lle chamou *A Serra*. Os mariñeiros de Marín tamén lle chaman *A Serra*: uns chámanlle *A Nosa Serra*... Incluso os portugueses tamén lle chaman *A Nossa Serra*, porque eles teñen unha parte desa pedra que toca nas augas portuguesas.

Normalmente o noso terreo é desde Ghaioso, entre os altos de Santa Trega, a marca que dixen antes. De aí para sur estamos en augas portuguesas. Está A Guarda ao leste, cuarta a sueste, pero se pasamos da cartografía ao temón, a corrección total di: *De la carta al timón, al revés la corrección*. A declaración magnética mais o desvío do compás aplicámoslos e temos que poñer a 280. Entón, a 280 dende A Insua métenos en terreo español.

Un día eu estando levantando, colleu un amigo alá, veu a patrulleira, e a min tamén me colleu levantando alí:

—Está você en território português.

—Non, señor, temos a Guarda ao leste!

Pero claro, eu esquecín que...

—Não faça você a demora como é devido!

E xa me dei conta, claro: á corrección total hai que sumarlle dez graos máis. Entón, ese ángulo, ao vir para fóra, vaise abrindo, vaise abrindo... efectivamente, estamos dentro de *aguas*. Non nos dixo nada:

—Meta o aparelho e...

—Non! Xa vamos embora para Vigo!!

Iamos para Vigo, dabamos un lance alí e xa marchabamos para Vigo. Pois nada, non pasou nada. Avisounos pero con boas palabras. Pero iso, é así. Non o coñecían, non coñecían o terreo ese.

Pilar López Vilas

Tito, antes falaba do *Rego das Bruxas*; eu entendo que a xente, aínda que era moi forte e a pesar de todo o que sabían, habería momentos que terían que botar man dalgún tipo de crenza para pasar eses malos momentos, do que mal chamamos ás veces supersticións. Quería que nos falase un pouco dese tema, se pode ser.

José Benito Rodríguez Álvarez, “Tito, O Chirro”

Iso xa é cousa de cada un. Penso que hai moitas cousas no mar que as garda cada un. Cada un pasa o que pasa, esas cousas non se expresan nunca. Normalmente non expresas o que tes, iso queda dentro de ti. Incluso a algúns lles causa a morte, porque pasas por momentos moi difíciles onde tocas a morte coa man.

Por exemplo, a arte á que andamos agora ó peixe espada, estamos no medio do océano a dúas ou tres mil millas de terra; estamos a sete, oito días de terra. Estamos no medio do mar, nin paxaros hai. E alí cóllente as galernas, os ciclóns, cóllete o que veña. Entón, cando un pasa por eses problemas, gárdalo dentro de ti e se es capaz asimíllalo... e se non, valo sufrindo nas túas propias carnes e lévalo como poidas. O mariñeiro normalmente que está curtido trata de botalo, soltalo, esquecelo, porque sabe que mañá vaille tocar outro, e pasado xa vén outra vez, e mañá tócanos navegar e temos unha borrasca por diante e non temos escapatória. Se cruzamos para babor, cóllenos aquela baixa que temos, unha baixa de presións, e se cruzamos por aquí cóllenos parte dun ciclón, e cousas así. Tratas de capear, levalo como mellor poidas. Pero hai momentos moi difíciles, que son difíciles de dixerir, porque non hai saída, a única saída é poñer o barco a capear. En popa non se debe de correr nada, é un perigo.

Ciclóns non os collemos porque temos equipos que nos avisan, pero hai veces que non dá tempo. O último que nos colleu a nós estábamos no sur de Madagascar. Os ciclóns cruzan o canal de Madagascar e logo transfórmanse en borrascas. Efectivamente, veu un ciclón e cruzou Madagascar, perdeu forza, transformouse en borrasca entre Mozambique e Madagascar; andaba alí, unha baixa presión e non lle fixemos caso. Estábamos a unhas duascientas millas polo sur de Madagascar. Pero de noite, o capitán vén, chámame e di:

—Oe, Tito, que vén un ciclón dereito a nós!

—Como vai vir un ciclón? Imposible!

—A ver, mira na bandexa.

Fomos mirar na bandexa, collemos o papel, imos ver: efectivamente, un ciclón. Que pasou? Que na punta mesmo do sur de Madagascar xurdiu unha bolsa de auga quente de temperatura 33 graos, cargou dunha maneira tan rápida! Porque os ciclóns como haxa auga fría non se forman, pode haber unha borrasca; pero se hai auga quente iso carga por acción, vai cargando, cargando, cargando, vai collendo velocidade, é impresionante. E viña a centos non sei cantos quilómetros.

Ás dúas da mañá puxémonos a virar o aparello: vira, vira, vira, vira. No último xa non puidemos meter, quedaron uns quince quilómetros de aparello. Picámolo, largamos cen quilómetros, cento vinte quilómetros de aparello. Pois os últimos quince quilómetros quedaron no mar. Picaba Antonio de Baiona, que era o contramestre. Cortamos o aparello e quixen aproar o barco e case non dá. E aguantámolo, e veña a capear, a capear. Viña mesmo a sueste e a centro trinta aproximadamente, e nós puxémonos a sesenta, para tratar de cortalo, porque sabiamos que se iamos para sur ou para norte cruzabámolo.

Pero claro, a sesenta o barco non aguantaba, collíao de través e virábanolo. Entón, houbo que poñelo a vinte graos, que é a maneira de capear: a vinte, vinte e cinco e medio vento. Vinte, vinte e cinco graos son dúas cuartas na rosa náutica. Entón dá na mura e o barco faise máis valente, cede, dá un golpe de mar e cede.

Estivemos así catro días e catro noites, capeando. O automático non aguantaba e hai que meterlle o automático, pero ao levar pouca velocidade, non lle podíamos dar velocidade, porque se non rompíamos o barco. O problema é: tes barco, tes vida. Coa mínima máquina que podíamos —tiñamos máis de media máquina funcionando—, pero sempre con velocidade reducida para que o barco cedese. Pero pódete desfacer a capa, porque se che dá un golpe de mar e te desfai, logo queres aproar e non podes cun temporal deses, e vénche un mar e vénche outro e vénche outro e atrávesache o barco e logo vira. Se te pos a navegar en popa, o mar é tan grande, os golpes de mar son tan grandes que te colle a popa e nunha destas enrasa, mete a proa e xa non xorde o barco, xa vai así dereitiño para abaixo. Non ten saída. A única saída é capear.

Logo aí é cando vén a pregunta que facía. Que facedes? que cres? Cada un cre no... Miras para atrás, miras a imaxe da Virxe do Carme, e uns pensan dunha maneira e outros pensan doutra. Cada un por dentro reza á súa maneira. Pero queda dentro dun, iso. Ao longo da vida logo págallas o corpo. É moi difícil explicar. Hai que vivilo. Pero que si, que se toca coa man e de aquí non saímos.

Eses días eu baixei falar coa tripulación: “Oe, poñede o salvavidas e metédevos nos camarotes co salvavidas posto”, e xa me contestan: “Ben, de aquí non imos saír, non?”, “Non, home non! Pasamos moitas, esta habemos de pasala tamén!”.

E pasámola! E pasámola! Tivemos sorte! Pero non contabamos con pasala. Iso é como a colla cada un. E o barco que teñas ese momento tamén, como estea o barco, se está moi cargado, se non está... Hai un montón de factores que todos son en contra, ningún a favor, todos en contra.